

Könyvművészet és bibliofília a két világháború közötti kiállításokon

FARKAS Judit Antónia

Magyarországon a 19–20. század fordulóján került előtérbe a könyvek művészi kiállításának fontossága. A művészi szempontok és a legújabb grafikai irányzatok ismerete egyre hangsúlyosabb szerephez jutott a könyvnyomtatásban, ami abban is megnyilvánult, hogy a nyomdászok mellett művészek is kezdtek részt venni a könyvek tervezésében, díszítésében. Az első világháború éveiben fokozatosan megnőtt az érdeklődés az igényesen előállított, kis példányszámú, számozott és dedikált, kortárs grafikusok által illusztrált, úgynevezett amatőr, azaz bibliofil könyvek iránt. A tipográfia és könyvművészet megújulása a háború miatt ugyanakkor csak a húszas évek elején érezte hatását szélesebb körben. Nem csupán a bibliofil és könyvművészeti mozgalom intézményesülését és szervezeti kereteinek kiépülését vonta maga után, hanem az alkalmazott grafika kiemelkedő sikereihez is hozzájárult.¹ A művészien megtervezett és

az átlagosnál nagyobb műgonddal előállított könyvek készítése, vásárlása és gyűjtése iránti megnövekedett érdeklődés abban is megmutakozott, hogy 1920-tól megsaporodtak a szép könyvekkel foglalkozó kiállítások.

Az Ernst Múzeum, a Magyar Bibliophil Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár

A könyvek művészi kiállításának fontossága és a könyvgyűjtésnek a magyar művelődésben betöltött szerepe elsőként 1882-ben az Iparművészeti Múzeum országos könyvkiállításán került reflektorfénybe. A nagyszabású tárlaton a magyarországi könyvnyomtatás és könyvkötészet fejlődésével és a legjelentősebb kortárs könyvgyűjtők gyűjteményeivel is megismerkedhetett a közönség. Ez volt az első alkalom, hogy a könyvek bevonultak egy múzeum falai közé.² Bár az eseménynek, amelyről illusztrált kiadvány és

rövid kalauz is készült, jó volt a fogadtatása és nagy sajtóvisszhangot váltott ki, sem a művészi ipar körébe tartozó könyvdíszítés, sem pedig a könyvgyűjtés nem állt azon a fejlettségi fokon és nem élvezett akkora társadalmi támogatottságot, hogy követésre talált volna. Ezzel is magyarázható, hogy csaknem négy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy újra jelentős könyvkiállítást rendezzenek Budapesten.³

1919 végén, hosszú idő után először, *Ernst Lajos* vállalkozott arra, hogy könyvkiállítást rendez a fővárosban. Az ismert könyv- és műgyűjtő Nagymező utcai múzeumában *Kellner István* antikvárius, kiadó értékes bibliofil könyvritkaságokat, luxus- és művészeti kiadványokat tartalmazó könyvkészletének legszebb 20. századi példányait állította ki. Kellner a tárlattal és a tárlathoz készült könyvjegyzékkel egyrészt a ritka és szép kiadványokra, grafikákra szakosodott, frissen megnyitott Koronaherceg [ma Petőfi Sándor] utcai antikváriumára kívánta felhívni a figyelmet, másrészt kedvet akart csinálni a művészi könyvek vásárlásához és gyűjtéséhez:

„Az Ernst-múzeum megisztelő felhívásának, hogy a magyar közönségnek könyvesboltom amatőr és luxuskiadványait mutassam be, annál nagyobb örömmel tettem eleget, mivel a magyar bibliofil közönségnek ritkán van alkalma, hogy könyvkiállításokat láthasson.

Míg Németországban, Franciaországban és Angliában egymást érik a szakszerűen megrendezett könyvkiállítások, amelyek kulturális és művészi jelentősége letagadhatatlan, addig nálunk csak néhány lelkes amatőr láthat együtt válogatottan szép könyveket. Ezen a kiállításon a nagyközönség is meggyőződhetik arról, hogy a könyvkiadás ma már jelentős nivót ért el. Fel kell kelteni az érdeklődést a szép köntösű értékes könyvek iránt, és ha ez csak némiképp sikerült, úgy ez a kiállítás elérte célját.”⁴

A művészi könyv reprezentatív könyvkiállításokon történő népszerűsítésében az első hazai könyvbarát egyesület, a *Magyar Bibliophil Társaság* játszotta a legfontosabb szerepet. A szervezet a korlátozott példányszámú, számozott bibliofil illetménykötetek megjelentetésével, évenkénti könyvversenyekkel és kiállításokkal

kívánt a szép könyvnek és bibliofiliának minél több hívet szerezni, a művészi könyvkiadást előmozdítani, és bemutatni a legújabb könyv- és könyvtártörténeti kutatások eredményeit. A két háború között kilenc jelentős tárlatot rendezett az Iparművészeti Múzeumban, amelyek a könyvgyűjtés és könyvművészet változatos témaköreit ölelték fel.⁵

1921-ben első kiállításukon a 20. századi tipográfiai és könyvkötészeti törekvéseket mutatták be csaknem háromszázötven könyv segítségével. A korábbi évtizedek legszebb külföldi kiadványai mellett hetvenkilenc magyar könyvet is kiállítottak nyomdák és könyvkötések szerint csoportosítva. A kiállításon a közönség nem csupán a hazai könyvtervezés magas színvonaláról győződhetett meg, hanem megtekinthette mindazoknak a magyar kiadóknak, nyomdáknak, könyvkötészeteknek és könyvművészeknek a munkáit is, akiknek fontos szerepük volt a tízes–húszas évek művészi könyveinek létrejöttében.

1921-ben a 18–20. század hazai és külföldi illusztrált ifjúsági és gyermekkönyveinek legjavát, 1922-ban a főváros múltjával kapcsolatos 15–19. századi nyomtatott munkákat, 1925-ben pedig a magyar könyvkiadás legszebb szépirodalmi témájú köteteit gyűjtötték egybe.

A Társaság a könyvillusztráció történetét egymást követő kiállításokon kívánta bemutatni a nagyközönségnek. Terveit azonban csak két kiállítás erejéig tudta megvalósítani. „*A nyomtatott könyv díszítése*” című tárlatsorozat első része 1923-ban a legrégebbi technikával, a fametszettel foglalkozott. A kiállításon 15–16. és 19. századi külföldi és magyar illusztrált kiadványokat és önálló grafikai lapokat mutattak be. Tizennégy évvel később, 1937-ben nyílt meg „*A rézmetszettel díszített könyv*” című kiállítás, amelyen közel háromszáz 16–20. századi külföldi és magyar vonatkozású illusztrált könyvet vonultattak fel. Mivel a rézmetszetes könyv a 18. századi Franciaországban élte fénykorát, a francia könyvművészet e fontos periódusának szentelték a legnagyobb figyelmet.

1930-ban gróf *Vigyázó Ferenc* Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozott régi könyvtára legértékesebb köteteiből válogattak, az 1932-es

nemzetközi könyvművészeti és grafikai kiállításon az 1920–1931 között készült könyveket és alkalmazott grafikai munkákat, 1936-ban korábbi elnöküknek, *Végh Gyulának* a régi magyar művészi könyvkötésekről készült színes rajzait állították ki.

A témához legjobban értő könyvtárosok, könyv-, irodalom- és művészettörténészek által rendezett tárlatok legnagyobb hozadéka az volt, hogy a hazai köz- és magánkönyvtárak korábban rejtve maradt értékei, valamint a hazai könyvgyűjtők nyilvánosságot kaptak. A bibliofil egyesület kiadványaival ugyanakkor a nemzetközi könyves, iparművészeti seregszemléken is jelen volt.

A Magyar Bibliophil Társasággal több ízben együttműködő *Országos Széchényi Könyvtár* is kivette a részét a könyvkiállítások szervezéséből. 1923-ban egy nagyszabású Petőfi-emlékkiállításnak, 1927-ben pedig a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda alapításának 350. évfordulójára rendezett jubiláris kiállításnak adott otthont. A tárlatok *Fitz József* igazgatósága alatt szaporodtak meg. Fitz, aki már a pécsi Egyetemi Könyvtár vezetőjeként is fontos feladatának tartotta, hogy a közönség is megtekinthesse a könyvtár ritkaságait, 1934 szeptemberében a havonkénti kiállítások programjával kezdte meg főigazgatói működését.⁶ Az időszakos könyv- és könyvtártörténeti tárlatokat az olvasóteremhez vezető folyosón található tárlókban, a könyvtár bejáratánál rendezték meg. A magyar törvényalkotás múltjának nyomtatott forrásai mellett többek között a protestáns magyar könyvnek, a könyvtár első világháborús levelezőlap-gyűjteményének és grafikai albumainak, Batsányi János, Kisfaludy Sándor, Madách Imre és Széchényi István könyvtárának, a Rákóczi-kori nyomtatványoknak és kéziratoknak, valamint Végh Gyula kötéstörténeti gyűjteményének is szenteltek egy-egy kamara-kiállítást. 1935-től állandó bemutatóval is várták a látogatókat: a Todoreszku-terem két nagy tárlójában állították ki az intézmény huszonkilenc pazar szépségű Corvináját.⁷

Az intézmény 1934 novemberében a szép magyar könyvnek is szentelt egy önálló kiállítást, amelyen százötven 1473 és 1933 között készült

művészi kiadványt mutattak be. Fitz József és *Hunyady József* a következő elv alapján válogatta össze a hét tárlóban elhelyezett könyvet:

„A száz legszebb magyar könyvet akartuk kiállítani. De voltak, akik azt mondták, a »szép« viszonylagos fogalom, egyéni vélemény, s az egyik ember ezt, a másik amaz véli »szép«-nek, sőt »legszebb«-nek. [...] Feleletként a »szép könyv« fogalmát határoztuk meg: szép az a könyv, mely a nyomdászati eszközök leggondosabb felhasználásával a maga kora stílusának hű kifejezője.”⁸

A kronologikus sorrendben kiállított könyveket a következő csoportok alapján rendezték el: 15. század; humanista könyvnyomtatók (16. század); barokk könyvnyomtatók (17–18. század); empire és biedermeier (a 19. század első és második fele); 20. század. A 20. századi könyvtermésből negyvenhárom kiadványt, többek között a Kner, Tevan, Biró Nyomda, a Táltos, az Egyetemi Nyomda, a Franklin Társulat, az Athenaeum és a Magyar Bibliophil Társaság legszebb köteteit választották ki. A katalógus tételesen felsorolta a kiadványok könyvészeti adatait. A Könyvtári Szemle oly módon népszerűsítette a programot, hogy november 5-én és 20-án megjelent számát a kiállításához kapcsolódva a szép könyv méltatásának szentelte. Többek között a Magyar Bibliophil Társaság elnökétől, *Enyvvári Jenőtől*, tipográfusoktól, grafikusoktól és könyvgyűjtőktől (pl. *Kner Imre*, *Jaschik Álmos*, *Buday György*, *Szemlér Lőrinc*) közölt egy-egy cikket a művészi könyvről, a hazai könyvművészet és könyvillusztráció történetéről. A szép magyar könyv népszerűsítéséhez a folyóirat azzal is hozzájárult, hogy november 5-i számához csatolta a Kner Nyomda kiadványainak jegyzékét, karácsonyra, pedig előfizetőinek ajándékképpen megküldte a kiállítás katalógusát. A könyvtár a nagy közönségsikerre való tekintettel következő tárlatán a művészi könyvkötés történetét mutatta be, aminek az összeállítására és megrendezésére ismét Hunyady Józsefet kérte fel.⁹ Fontos megemlíteni, hogy a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága bemutatkozó kiállításán 1930-ban és az Iparművészeti Társulat Györgyi Kálmán emlékkiállításán 1934-ben is szerephez jutottak a szép magyar könyvek.

Külföldi könyvvásárok és könyvkiállítások

A két háború között Európában is megszapordtak a könyvvel kapcsolatos tárlatok. A Magyar Bibliophil Társaságnak, a tipográfusokat és grafikusokat tömörítő *Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának* és a mindkét egyesületben vezető tisztséget betöltő – előbbinek választmányi tagja, utóbbinak alelnöke – Kner Imrének oroszlánrésze volt abban, hogy a magyar nyomdászok, kiadók és könyvművészek munkái a külföldi eseményeken feltűnést keltenek és jó szakmai fogadtatásban részesültek.¹⁰

Hosszú idő után az 1922. májusban megnyílt I. Firenzei Nemzetközi Könyvvásár (*I. Fiera Internazionale del Libro, Firenze*) volt az első nagyszabású külföldi seregszemle, amelyen a hazai könyves szakma bemutatkozott. A válságban levő olasz könyvpiac a különböző nemzetek könyvtermésének és a könyvkészítés különféle területeinek bemutatásával kívánta fellendíteni a könyvek iránti keresletet, népszerűsíteni az olvasást. Az 1. világháborúból vesztes félként kikerülő Olaszország számára a könyvmustra arra is kedvező alkalmat teremtett, hogy új kulturális, politikai és kereskedelmi kapcsolatokat építsen ki. Bár az eredeti szándékkal ellentétben a könyvek adás-vétele szempontjából nem volt sikeres a kezdeményezés, a nagyszámú belföldi és külföldi látogatónak köszönhetően – számuk a hivatalos becslések szerint elérte a százezret – jelentős bevételekhez jutott a kereskedelem és vendéglátóipar, kulturális téren pedig kimondottan sikeres volt a vállalkozás. A vendéglátók nem csupán az olasz könyvkiadás legújabb eredményeiről adtak számot, hanem különálló kiállításokon az olasz könyvkultúra egyéb területeit is bemutatták. Rajtuk kívül kilenc állam, Franciaország, Lengyelország, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Románia, Spanyolország, a Szovjetunió és az USA vett részt az eseményen.¹¹

Ami Magyarországot illeti, a könyves szakma nagy súlyt helyezett arra, hogy a háború utáni első nemzetközi eseményen minél nagyobb számban vegyenek részt a kiadók. A *Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesü-*

lete kiadói szakosztálya felkérésére a Magyar Bibliophil Társaság elnöke, Végh Gyula állította össze az anyagot. A magyarok oly módon kívánták reflektorfénybe állítani az ország kulturális és tudományos eredményeit, hogy húsz jelentős kiadóvállalat és antikvárium mellett harminc tudományos és közművelődési intézet, valamint egyesület könyveit is kiállították. Ebben a vonatkozásban egyedülálló módon jártak el: a magyar kultúra széles körű bemutatására és a dekorativitásra helyezték a hangsúlyt. A résztvevők közül elsősorban a Magyar Bibliophil Társaság, az Amicus Kiadó, a Kner és Tevan Nyomda, a Genius, a Franklin Társulat, Stemmer Ödön és Ranschburg Gusztáv antikváriumának könyvei tanúskodtak a magyar könyvkiadás és könyvművészet magas színvonaláról. A Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete az eseményre megjelentetett egy tizenöt oldalas, francia nyelvű kiadványt is, amely *Erdősi Károly* tanulmányát és a kiállítók legfontosabb adatait tartalmazta.¹²

A könyvvásárnak olyan kedvező volt a fogadtatása, hogy azt 1925-ben, 1928-ban, majd 1932-ben is megismételték. Magyarország az 1928-as és az 1932-es mustrán vett újból részt, és mindkét eseményen jelentős modern könyvművészeti anyaggal szerepelt. 1928-ban a könyvművészet iránt elkötelezett kiadók és társulatok közül a Magyar Bibliophil Társaság, az Egyetemi Nyomda és az Amicus volt jelen. *Kner Erzsébet*, *Jaschikné Müller Mária* és az Iparrajziskola növendékei pedig művészi könyvkötésekkel szerepeltek. Az Amicus Kiadó tulajdonosa, *Reiter László* könyvművészeti munkásságáért elismerő oklevelet kapott. Az 1932-es kiállításon *Fáy Dezső*, *Molnár C. Pál* és *Reiter László* könyvillusztrációinak csaknem teljes sorozatát kiállították.¹³

A két, majd háromévenként megrendezett monzai (1923, 1925, 1927, 1930), illetve milánói (1933, 1936) nemzetközi iparművészeti seregszemlén (*La biennale/triennale di Monza*, *La triennale di Milano*) is rendszeresen bemutatkoztak a művészi könyvek: a legtehetségesebb magyar könyvtervezőket, grafikusokat többször kitüntették.¹⁴

A modern sokszorosítóipart, könyv- és reklám-kultúrát népszerűsítő nemzetközi seregszemlék tekintetében a 20. század első felében Németország járt az élen. A könyvnyomtatás, könyvkereskedelem, alkalmazott grafika és reklámművészet terén megszerzett vezető szerepét a weimari időszakban tovább erősítette. A nagyszerű nemzetközi kiállítások a vizuális művészetek, tömegkultúra és kommunikáció gyorsiramu fejlődéséről számoltak be és mintául szolgáltak más külföldi rendezvények számára is.¹⁵

Az első világháborút követően a magyar könyvtervezők számára a Verein Deutscher Buchkünstler (Német Könyvművészek Egyesülete) szervezésében 1927. június 5. és szeptember 30. között megrendezett lipcsei *Internationale Buchkunst-Ausstellung* (Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás) jelentette az egyik legfontosabb szakmai kihívást. Az esemény nemcsak azért volt jelentős, mert Lipcse volt Európa könyvkereskedelmének nagy múltú központja – *Stemmer Ödön* kifejezésével élve a „könyv Rómája”¹⁶ –, hanem ez volt az első nagyszabású németországi könyves seregszemle a nagyszerű 1914-es lipcsei BUGRA (*Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik* = Nemzetközi könyvnyomdászati és grafikai kiállítás) óta. Míg a háború kitörése miatt félbeszakított eseményen a reklám- és kereskedelmi grafika kapta a főszerepet, addig az 1927-es kiállítást teljes egészében a könyvművészetnek (kézi és kiadói könyvkötés, írásművészet, szedés, illusztráció, könyvgrafika) szentelték. Reklám- és szabad grafika csak abban az esetben szerepelhetett, ha annak köze volt a könyvhöz, éppen ezért az eseményre kizárólag könyvművészek és könyvtervezők kaptak meghívást: ezeregszáz művész hozzávetőleg huszonkétezer művét állították ki. A lipcsei *Museum der bildenden Künste* (Szépművészeti Múzeum) földszinti kiállítóterében a németeknek huszonegy, a külföldi országoknak tizennyolc termet bocsátottak a rendelkezésére. A világ legszebb gyermekkönyveit is bemutatták. A kiállítandó anyagról az egyes országok illetékes grémiumai döntöttek.¹⁷

A magyar csoport anyagát a rendezőség felkérésére Kner Imre állította össze Végh Gyulával és

Kozma Lajossal közösen. Az volt az elgondolásuk, hogy a legkiválóbb minőségű, azaz „kevés, de nagyon választékos” munkával reprezentálják a magyar könyvdíszítő művészet legjellegzetesebb irányait. Nekik is nagy szerepük volt abban, hogy a magyar tipográfusok, grafikusok és könyvkötőművészek kiállított címlapjai, könyvoldalai, könyvillusztrációi, könyvdíszei, ex librisei és könyvtáblái igen jó szakmai fogadtatásban részesültek.¹⁸ *Julius Zeitler* a *Könyvbarátok lapja* című folyóiratban a külföldi szakmai körök elismerő véleményét osztva a következőképpen nyilatkozott a magyarok szerepléséről:

„A magyarok a katalógusban túl szerényen jelennek meg. Valójában, hála Kozma Lajos és Kner Imre közreműködésének, igen reprezentatív a kiállításuk. Mindkét művész munkásságát Németországban már régóta nagyra becsülik. Előbbit metszetszerű könyvdíszieiért és címformáiért, utóbbit pompás nyomásáért. Tipográfiailag jellegzetesek *Csabay Ékes*, *Gróf József* és *Jeges Ernő* [...]. Az illusztráció terén az ismert *Divéky* mellé elsőrangú finom metszeteikkel s körjaikkal *Fáy Dezső*, *Dankó Ödön* és *Jaschik Mária* sorakoznak. Könyvtáblákat *Kozma*, *Végh Gusztáv*, *Kner Erzsébet*, *Jaschik Álmos*, *Ács Géza*, *Galamb József*, *Balogh József* állítottak ki. [...] az a mód, amellyel a magyarok a könyvművészetben új utakat keresnek, kiemeli őket a többi haladó nemzet közül s az ő csoportjukat a Könyvművészeti Kiállítás egyik fontos részévé tette.”¹⁹

A szervezők elismerésük jeléül Kner Imrét, Kozma Lajost, Fáy Dezsőt és Végh Gyulát a könyvművészet és a kiállítás szervezése terén kifejtett munkásságáért a *Verein Deutscher Buchkünstler* levelező tagjává választották. A mainzi Gutenberg-Museum vezetője pedig felkérte Kner Imrét, hogy a legkiválóbb modern magyar könyvművészek munkáiból állítson össze egy anyagot állandó kiállításuk részére.²⁰ Kner Imre és a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága a lipcsei kiállítást követően is szoros kapcsolatban volt a német könyvművészekkel, és több ízben együttműködött velük.²¹ A kölcsönös támogatás abban is megmutatkozott, hogy a német egyesület elnökét, *Hugo Steiner-Pragot* (1880–1945) levelező tagjukká választották. A széles körben ismert lipcsei tipográ-

fus-könyvtervezőnek köszönhetően a magyar könyvművészek, grafikusok az 1928-as kölni PRESSA-n (Internationale Presse-Ausstellung = Nemzetközi Sajtókiállítás) és az 1932-es lipcsei Goethe-kiállításon is részt vettek. Az egyik legjelentősebb, negyvennégy ország részvételével zajló kölni rendezvény a gyorsan fejlődő hírszolgáltatást és a sajtót állította a kiállítás-sorozat középpontjába.²² Külön blokkot alkotott ugyanakkor „a szűkebb értelemben vett könyvtermelés technikai és művészeti szemléje” a következő alcsoportokkal: „a nyomtatás szépsége, a szép és olcsó könyv, a gyárikötések, a kézikötések, a kézírásos könyvek, az illusztrációk, valamint az ügyesen összeállított bibliofil mintakönyvtár.”²³ Az általános könyvművészeti részleg mellett létrehoztak egy újkori könyvművészeti szekciót (Neuzeitliche Buchkunst), amelynek keretében összeállították az Európa jelenkori könyvművészete (Europäische Buchkunst der Gegenwart) című részt is. Utóbbit Hugo Steiner-Prag rendezte, aki megkérte Kner Imrét, hogy azon a magyar könyvművészek is vegyenek részt. A gyomai tipográfus a még egyben lévő lipcsei anyag kiegészítését és újbóli kiállítását javasolta. (Kner egyébként a magyar nyomdászatot, könyvkiadást és sajtót bemutató anyag összeállításában is segített, amelyet a külföldiek központi kiállításán egy különálló épületszárnyban lehetett megtekinteni.)

Mivel a kiállítás a lipcseinél nagyobb szabású volt, és nem csupán a könyvművészetre szorítkozott, szélesebb körű bemutatkozási lehetőséget biztosított a magyar nyomdászatnak. Ez abban is megmutatkozott, hogy a seregszemle magyar kormánybiztosa, a kormányzati körökkel kiváló kapcsolatokat ápoló *Czakó Elemér*, az Egyetemi Nyomda főigazgatója nagyarányú állami támogatást kapott a sikeres szereplés megszervezésére.²⁴

Steiner-Pragék következő, 1932-es könyvművészeti kiállításukat Goethe a világ könyvművészetében (*Goethe in der Buchkunst der Welt*) címmel rendezték meg Lipcsében, a költőfejedelmének 100. évfordulója alkalmából.²⁵ A Verein Deutscher Buchkünstler által szervezett kiállítás három csoportból állt: különböző

nyelvű Goethe-kiadásokból, Goethe illusztrációkból és a „Száz nyomdász tiszteleg Goethe előtt” grafikai lapokból. Steiner-Prag ismét Kner Imrét kérte meg a magyar anyag összeállítására. Mivel a gyomai könyvtervező a Genius és a Pantheon kiadványain kívül nem talált megfelelő színvonalú magyar kiadású Goethe-könyvet, elhatározta, hogy az eseményre megjelentet egy kiadványt *Turóczi-Trostler József* és *Szabó Lőrinc* műfordításával. Ennek eredményeként született meg *Az örök Goethe* című három kötetes szép antológia.²⁶ Kner az új kötetek mellé beválogatta két korábbi kiadványát is, a *Monumenta Litterarum* sorozat és a *Kísértethistóriák* egy-egy Goethe novelláját. Az illusztrációs részt a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága grafikus tagjainak munkáiból állította össze, a grafikai műlapokat pedig Kner Imre, *Kner Albert* és *Tevan Andor* készítette. A magyar csoport anyaga ismét nagy szakmai és közönségsikert aratott.

Az 1927-es lipcsei rendezvény sikerén felbuzdulva, a francia könyvművészek elhatározták, hogy a következő nagyszabású nemzetközi kiállítást Párizsban rendezik meg. Utoljára 1925-ben, az *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* (díszítőművészeti és modern ipari nemzetközi kiállítás) keretében jutottak szerephez a művészien elkészített könyvek a francia fővárosban. Ezzel szemben az 1931-es *Salon International du Livre d'Art* (Nemzetközi könyvművészeti kiállítás) című seregszemlét – az 1927-es német tárlathoz hasonlóan – a könyvművészet elmúlt húsz éves fejlődésének szentelték.²⁷ A felhívás szerint a könyvművészek nyomtatott és autográf lapokat, illusztrációkat, könyvkötéseket is kiállíthattak. Ezek mellett gyermekkönyvvel, ex librisszel, kiadói szignettel, modern és régi betűmintákkal és néhány történeti szempontból jelentős régi könyvvel is be lehetett mutatkozni. A párizsi Petit Palais des Beaux Arts-ban 1931. május 20. és augusztus 15. között megrendezett kiállítás magyar csoportjának összeállítására ismét Kner Imrét kérték fel. A rendezésben a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága főtítkára, *Naményi Ernő* és *Végh Gyula* is részt vett. Az

illusztrátorok közül többségükben a könyv- és reklámművészek voltak jelen. A könyvkiadóktól, nyomdaktól és könyvkötészetektől többek között az Amicus Kiadó, a Magyar Bibliophil Társaság, a Dante, az Egyetemi, a Hungária, a Tevan, a Kner, a Biró Miklós és a Pápai Ernő nyomda, a Rózsavölgyi és társa, Sacelláry Pál és Kner Erzsébet legszebb kiadványait tekinthették meg a látogatók.

A magyar könyvtervezők és kiadók további reprezentatív kiállításokon és kisebb tárlatokon is sikeresen képviselték a magyar könyvművészetet: így az 1924-es zürichi grafikai kiállítás, az 1927-es firenzei nemzetközi grafikai kiállítás, 1929-es barcelonai világkiállítás, 1932-es lyoni modern könyvművészeti kiállítás, 1936-os és 1939-as Velencei Biennále, 1937-es párizsi világkiállítás, 1938-as prágai nemzetközi könyvművészeti kiállítás, 1939-es zágrábi tavaszi vásár. Érdemes kiemelni az 1937-es párizsi világkiállítást, amelyen a magyar könyvek újabb sikert arattak: a Kner Nyomda kiadványai három díjat kaptak, és a kiállításhoz készült *Le livre hongrois* (A magyar könyv) című illusztrált kiadvány is elismerésben részesült.²⁸

Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás, 1937

Az eddig bemutatott hazai és nemzetközi kiállítások tapasztalatai, tanulságai a magyar könyvkultúra és nyomdaipar egyik legjelentősebb eseményén, az 1937-es Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállításon összegződtek.²⁹ A Műcsarnokban rendezett reprezentatív tárlat több tízezer nyomtatvány segítségével mutatta be a hazai nyomdászat fejlődését. Átfogó képet adott a betű, írás, illusztráció, könyv-, reklám- és plakátművészet történetéről, a nyomtatvány anyagáról, a nyomtatás folyamatáról és eszközeiről, a sajtó működéséről, a nyomdaipar gazdasági, kulturális és társadalmi összefüggéseiről. Fitz József következőképpen foglalta össze a kiállítás jelentőségét:

„Meg akarja mutatni, mit tudott és mit tud a magyar nyomdászat. Kiállította a legszebb magyar könyveket, hogy lássuk a csúcsteljesítményeit; kiállította a különböző korok és stílusok sok jellegzetes kiadványát, hogy szemléltesse termelésé-

*átlagos minőségét; s a nyomtatványok legkülönbözőbb fajait képviselő példányok tömegével, továbbá grafikonokkal, térképekkel és statisztikákkal fogalmat ad e termelés mennyiségéről is. Mindezzel megvilágítja jelentőségét az általános kultúra, a nemzet és a Kárpátok medencéjében élt és élő egyének millióinak életében.”*³⁰

Az 1937. augusztus 15-től szeptember 19-ig nyitva tartó tárlat megrendezésének apropóját az adta, hogy Budapesten tartották az *V. Nemzetközi Nyomdászkonferenciát*. A Magyar Nyomdászok Társasága a hasonló külföldi események mintájára egy kiállítással akarta a külföldi résztvevőket köszönteni.³¹ Az elnökség és a tárlat összeállításával, megrendezésével megbízott rendezőség a könyves és nyomdász szakma, valamint a tudományos élet elismert alakjait tömörítette.³² A nagyszámú kiállítási tárgy kölcsönzésében a közgyűjtemények és állami vállalatok mellett magáncégek is részt vettek.³³ Tizenhét nagyobb csoportra osztották a kiállítást. A tárgyalt téma szempontjából az első négy terem érdemel külön figyelmet.

Az előtérből – ott lett kiállítva Landerer és Heckenast eredeti kézisajtója, „mely [...] a helyszínen ontotta magából a Talpra magyar első nyomtatású röplapjának korhű másolatát”³⁴ – nyílt az első terem, ahol az egyetemes és magyar nyomdászat fejlődésének az összefüggéseit tekintették át Kner Imre elgondolása alapján.³⁵ Ábrák és grafikonok szemléltették a betű és könyv történetét, a sokszorosítás ötszáz esztendőös fejlődését. Térképek segítségével illusztrálták az európai és hazai nyomdák elterjedését, a tárlókban értékes régi kódexeket, köztük az első Magyarországon nyomtatott könyvet, a Budai Krónikát állították ki.

A második terem teljes egészében a nyomtatott magyar könyv múltjának szentelték. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből származó kiadványok kiválogatásánál az a szempont érvényesült, hogy az érdeklődők a magyar könyvművészet stílustörténeti fejlődésével és a legszebb könyvkötésekkel is megismerkedjenek. A tárlókban kiállított 1500 és 1914 között nyomtatott kötetek fölötti falfelületet a legnevezebb hazai nyomdák emblémáinak makettjeivel díszítették.

A harmadik terem a magyar grafika és illusztráció történeti fejlődését szemlélte. A kiállított anyag jelentős részét a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből válogatták.

A negyedik terem a magyar könyv jelenének bemutatására vállalkozott. A könyvállványokon és tárlókban kiállított könyvek a magyar könyvkiadásról adtak mennyiségi és minőségi keresztmetszetet. A csaknem tizenötezer könyvet nyolc tematikus csoportban rendezték el: gyermekkönyvek, tankönyvek, tudományos, ismeretterjesztő, vallásos, szépirodalmi, szórakoztató irodalmi művek, gyűjteményes sorozatok. *Kaesz Gyula* belsőépítész könyvfülkék beépítésével tagolta a teret, azt az érzetet keltve, mintha egymás után sorakozó könyvtárszobákba lépne be a látogató.³⁶ A terem közepén található tárlókban állították ki a bibliofil könyveket, amelyeket *Kner Albert*, *Bisztrai Farkas Ferenc* és *Rosner Károly* a következő szempontok alapján válogatott:

„[...] fogalmat kívánunk nyújtani arról, hogy mi is az, ami egy könyvet bibliofil könyvvé avat. E könyvek kiválogatásánál tehát a kiállítandó könyv kifogástalan és izléses nyomdai előállítás, harmonikus címdala és tipográfiai beosztása, papírányagának finomsága, esetleges képmellékleteinek művészi foka és kötésének tökéletessége mellett lemértük a szellemi tartalom szintjét is és csak magas színvonalú irodalmi értéket állítottunk ki. Ezzel hangsúlyoztuk a könyvbarátoknak azt a régi elvét, sőt hitét, hogy csak az bibliofil értékű könyv igazán, amelyben a tetszetős, szép, minden igényes ízlést kielégítő külső formában benn előkelő szellemiséggel találkozunk. Csak ez az igazi bibliofil könyv, csak ez elégíti ki teljesen a vérbeli könyvbarát ilyirányú (sic!) vágyakozását.”³⁷

A kiállítás további részén a látogatók megismerkedhettek a könyv előállításával, a sokszorosítás anyagaival, eljárásaival, a sokszorosítóipar intézményeivel, fórumaival, a mindennapi nyomtatványfogyasztással, a plakátművészetel, művészi csomagolással, a térkép-, bélyeg- és bankjegynyomtatással, alkalmazott grafikai munkákkal, a magyar sajtó termékeivel, a tömegtájékoztatás és hirdetőipar működésével. A rendezőség a kiállítás installációjának és arcu-

latának egységes művészi színvonalára, illetve az esemény népszerűsítésére is nagy figyelmet fordított.³⁸ A példátlan összefogás ugyanakkor nemcsak szakmai és művészi vonatkozásban, hanem az anyagiak terén is megnyilvánult. A kiállítás az egész hazai nyomdaipar, könyvkiadók, a kulturális és tudományos intézmények, valamint a főváros áldozatkész támogatásával valósult meg.

Mindezek nagyban hozzájárultak a tárlat sikeréhez, ami a látogatók magas számában is megmutatkozott. Mindenki egyetértett abban, hogy sikerült a magyar nyomdászat kulturális teljesítményeire és a minőségi munka fontosságára felhívni a figyelmet. Ezt a véleményt osztotta *Kner Imre* is:

„[...] a kiállítás nagyon szépen sikerült, a keret, amelyet Kaesz Gyula teremtett neki, rendkívül szerencsés, a legjobb európai mértékkel mérve is elsőrangú, és így minden nagyon művészi, értelmesen, logikusan hat benne. Sok ötlet és a modern kiállítási technika fogásai érvényesülnek, csodálatosan szép fotók mindenfelé, másfél méterese is közöttük, de a rendezés nem teng túl, és mindent kellően hoz érvényre. [...] a részletekben csak kevés hibát találtam, és azt állíthatom, hogy a kiállítás kitűnően sikerült, és az összes összefüggéseket kellő egyensúlyban és hiánytalanságban hozza érvényre, de szem elé hozott olyan dolgokat is, amelyeket eddig a magyar közönség nem vett észre.”³⁹

A külföldiek körében is sikert aratott a tárlat, olyannyira, hogy *Hugo Steiner-Prag* a modern könyv- és reklámművészeti anyag egyes részeit a prágai Iparművészeti Múzeumban nyíló, 1938-as nemzetközi kortárs könyvművészeti kiállításra (*Mezinárodní sbírka soudobého knižního umění v Praze*) is meghívta.⁴⁰

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a két háború között a könyves szakmai szervezetek, könyvedvelő és könyvművész egyesületek a kiállításokkal tudták leghatékonyabban felhívni a figyelmet és népszerűsíteni a szép magyar könyvet. Ha a belföldi tárlatok nem is járultak hozzá a könyvgyűjtők számának növekedéséhez, a könyv-, könyvtár- és művészettörténeti kutatásokra, illetve a könyvkiadás általános

színvonalára ösztönzőleg hatottak. A külföldi eseményeken való sikeres magyar szereplés eredményeként a hazai könyvművészet nemzetközi megmérettetésben is kiállta a próbát, bár a kultúrpolitika az ebből származó előnyökre nem mindig figyelt fel, más országokkal ellentétben nem kovácsolt belőlük tőkét.

Jegyzetek

- 1920-ban alakult meg a Magyar Bibliophil Társaság, 1928-ban a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága, 1937-ben pedig a rövidéletű Magyar Bibliofilek Szövetsége. A témáról bővebben FARKAS Judit Antónia: „Ebben a társaságban együtt szeretnék látni a könyv minden barátját, kultuszának minden odaadó hívét” A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949) I–II = Magyar Könyvszemle, 2011. 3. sz. 341–359. p.; 4. sz. 483–497. p. [http://epa.oszk.hu/00000/00021/00392/pdf/EPA00021_Magyar_Konyvszemle_2011-3-03.pdf]; http://epa.oszk.hu/00000/00021/00393/pdf/EPA00021_Magyar_Konyvszemle_2011-4-04.pdf]
- Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Bp., Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum, 1882.
- Noha az 1896-os millenniumi kiállításon nem volt önálló könyvkiállítás, a sokszorosító és papíripar pavilonjában a nyomdák és könyvkötészetek a különféle gépek és eszközök mellett az általuk készített könyveket és köteteket is bemutatták. Vö. FALK Zsigmond: A sokszorosító ipar a honfoglalás ezredik évében. Különlenyomat Matlekovits [Sándor]: Az ezredéves kiállítás eredménye című kiállítási főjelentés VII. kötetéből. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt, 1898. 12–14. p. [<http://mek.oszk.hu/09800/09828/pdf/09828ocr.pdf>]
- KELLNER István: Előszó. In: Kellner István könyvesboltjának kiállítása az Ernst-Múzeumban. Bp., k. n. 1919. 3. p. (Kellnerről bővebben: FARKAS Judit Antónia: Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István = Ars Hungarica, 2011. 4. sz. 43–54. p.)
- AXX. század könyvművészete, 1921; Ifjúsági- és gyermekképek, 1921; A régi Buda és Pest könyvekben, képekben, 1922; A fametszettel díszített könyv, 1923; A magyar szépliteratúra virágoskertje, 1925; Gróf Vígázó Ferenc könyvtára, 1930; Nemzetközi könyvművészeti és grafikai kiállítás, 1932; Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban, 1936; A rézmetszettel díszített könyv, 1937. Két kivétellel katalógust is megjelentettek a tárlatokról. A kiállítások részletes ismertetéséhez és a katalógusok bibliográfiai adataihoz:
- FARKAS Judit Antónia, az 1. sz. jegyzetben i.h. 487–497. p. Az egyesület utolsó kiállítását 1947-ben rendezte közösen az Országos Széchényi Könyvtárral (Francia könyvkiállítás: a szép francia könyv, magyar–francia kapcsolatok címmel).
- RÉDEY Tivadar: Az Országos Széchényi-könyvtár (sic!) Pétőfi-kiállítása = Magyar Könyvszemle, 1923. 1–2. sz. 15–21. p. [<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00174/pdf/015-021.pdf>]; Ajánlás In: IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927. Szerk. CZAKÓ Elemér. Bp., Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1927. 5. p.; SZABÓ Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Az egyetem 25 éves fennállása alkalmából. Szerk. SZABÓ Pál. Pécs, SZABÓ Pál kiadása, 1940. 194. p.; Hírek. Havonkénti kiállítást... = Könyvtári Szemle, 1934. 1. sz. 5. p. – Fitzről érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Bibliophil Társaságban és a Magyar Bibliofilek Szövetségében is töltött be tisztséget.
- Hírek. Az Orsz. Széchényi-Könyvtárban = Könyvtári Szemle, 1935. 10. sz. 81. p.; Hírek. Az Orsz. Széchényi-Könyvtár... = Uo. 1935. 12. sz. 97. p.; Tavaszki könyvkiállítások = Uo. 1935. 17. sz. 135. p.; Hírek. Rákóczi-kiállítást rendezett... Uo. 1935. 17. sz. 135. p.; Hírek. Széchényi István könyvtárát... = Uo. (2. évf.) 1935. 1. sz. 7. p.
- A szép könyv. 1473–1933. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiállításai. Összeállította HUNYADI (sic!) József. H. n, k. n, é. n. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiállításai). Vö. Hírek. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára... = Könyvtári Szemle, 1934. 4. sz. 29. p.
- Hírek. A Magyar Nemzeti Múzeum... = Könyvtári Szemle, 1934. 4. sz. 29. p.; A Könyvtári Szemlének... (közlemény) = Uo. 1934. 4. sz. 30. p.; Hírek. Az Országos Széchényi-Könyvtár... = Uo., 1934. 7. sz. 55. p.; Hírek. Új kiállítás az Orsz. Széchényi-Könyvtárban = Könyvtári Szemle, 1935. 9. sz. 72. p.; HUNYADY József: A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig. Bp., Attila-nyomda rt. 1937.
- Kner Imre több alkalommal vett részt a kiküldendő anyagok összeválogatásában, de áldozatkészsége abban is megnyilvánult, hogy többnyire maga készítette a feliratokat, passzpartúkat, és saját könyvtárából is adott kölcsön köteteket. A felmerülő költségeket általában maga fedezte. Vö. PAPP János: Kner Imre és a nemzetközi könyvélet. Békéscsaba–Gyoma, Kner nyomda, 1991. (A Kner Nyomdaipari Múzeum Füzetei, 22.); TÓTHNÉ BORDÉ Katalin: Kner Imre és a közéleti nyilvánosság. [Nyíregyháza], [Bessenyei], [2001].
- Prima Fiera Internazionale del Libro, Firenze 1922. Catalogo Generale Ufficiale, Firenze. Firenze, presso gli Uffici della Fiera, 1922; La prima fiera internazionale del libro, Firenze 1922. Relazione del Presidente, rendiconto finanziario

- e altri documenti. Firenze, Carpigiani e Zipoli, 1923; Dietro le mostre. Allestimenti fiorentini dei primi del Novecento. A cura di Marilena TAMASSIA. Livorno, Sillabe, 2005. 40–46. p.; CAMPISANO, Carla: La Fiera del Libro di Firenze 1922–1932 = La fabbrica del libro, 2007. n. 1. 19–22. p. [http://www.fondazionemondadori.it/cms/file_download/482/Campisano+Carla.pdf.]
12. La Hongrie à la Foire Internationale du Livre Florence 1922. H.n., k.n. 1922. – A kiállításról a hazai szakajtó és a napilapok is részletesen beszámoltak: A magyar könyvkiadók is részt vesznek a firenzei nemzetközi könyvkiállításon = Új Nemzedék, 1922. 20. (699) sz. 5. p.; A firenzei könyvkiállítás = Corvina, 1922. 10. sz. 41. p.; A firenzei könyvkiállítás = Uo. 1922. 21. sz. 97. p.; A firenzei könyvkiállítás = Uo. 1922. 23. sz. 105. p.; RANSCHBURG Viktor: A firenzei nemzetközi könyvvásár = Uo. 24, 25. sz. 111–112, 115–116. p.; SPECTATOR: A firenzei nemzetközi könyvvásár = Magyar Könyvszemle, 1–4. sz. 230–234. p. [<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00173/pdf/215-238.pdf#page=16>] – A kiállítás szervezése nem ment zökkenőmentesen: a megnyitó ünnepségre nem érkeztek meg időben a gondosan kiválogatott könyvek, ezért a magyar részleget hivatalosan három héttel később nyitották meg, az esemény befejeztével pedig kis híján diplomáciai bonyodalom lett abból, hogy a több értékes kiadványt is magába foglaló könyvanyag, amelyet Türr Stefánia rábeszélésére a firenzei könyvtárnak és az olasz államnak kívántak ajándékozni, nyoma veszett. (Stemmer Ödön szerint Türr állt a könyvek eltűnése mögött. Vö. STEMMER Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései. Szerk. TAKÁCS Márta. Bp., Szépirodalmi K., 1985. 111–114. p.) Az eredeti tervek szerint négyszáz-ötszáz kötet szerepelt volna a kiállításon. Mivel azonban magasak voltak a költségek, és azok egy részét a kiadók állták, valószínűleg kevesebb könyv jutott ki Firenzébe. A kiállított munkák tételes jegyzéke egyelőre nem ismert.
  13. Carla CAMPISANO, 11. sz. jegyzetben i.h. 19–22. p.; Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága bemutatkozó kiállításának katalógusa. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban Budapest, 1930. április 12–27. Szerk. NAMÉNYI Ernő. Bp., Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága, 1930. 55. p. III.; Fiera Internazionale del Libro. Firenze 1928. Catalogo generale della Fiera Internazionale del Libro. Firenze, Ente per le attività Toscane, 1928. 87–95. p.; Könyvművészetünk Firenzében = Magyar Iparművészet, 1932. 3–4. sz. 77. [http://epa.oszk.hu/01000/01059/00185/pdf/EPA01059_MagyarIparmuveszet_1932_3-4_77-78.pdf]; ÚJVÁRY Gábor: Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban. Gerevich Tibor és a római Magyar Akadémia. In: Uő: A harmincharmadik nemzedék. *Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp., Ráció Kiadó, 2010. 321. p. Az 1928-as tárlat miniszteri biztosa Gerevich Tibor volt, talán ennek is volt köszönhető, hogy a tárlók fölötti falfelületet magyar képzőművészek különböző technikával készült grafikáival dekorálták. Az 1932-es anyagot is Gerevich állította össze Zambra Alajossal.
  14. Bibliofil kiadványaiért és illusztrációiért például 1930-ban aranyérmert kapott a Kner Nyomda, az Amicus Kiadóvállalat és Molnár C. Pál. (Naményi Ernő levele Kner Imrének, 1930. okt. 31. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, a Kner Nyomda ir. (= MNL BéML) XI. 9. c. 28. Vö. PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 17. p.)
  15. A következő eseményeket érdemes kiemelni: BUGRA-Messe, Lipcse, Reichsreklamemesse Berlin, Das Papier, Drezda (1927), Internationale Buchkunst Ausstellung, Lipcse (1927), PRESSA, Köln (1928), Deutsche Buchkunst der Gegenwart, Danzig (1928), Reklamschau, Berlin (1929), Goethe in der Buchkunst der Welt, Lipcse (1932).
  16. STEMMER Ödön, a 12. sz. jegyzetben i.m. 126. p.
  17. Felhívás: Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás, Lipcse, 1927. MNL BéML XI. 9. e. 5.; Kimutatás a Lipcseből visszaérkezett művészek egy részének munkáiból. MNL BéML XI. 9. c. 25/175.; RANSCHBURG Viktor: A lipcsei Nemzetközi Könyvművészeti Kiállításról = Corvina, 1927. 35. sz. 155–157. p.; ZEITLER, Julius: Nemzetközi könyvművészet = Könyvbarátok Lapja, 1927. 1. sz. 88–91. p.; NAMÉNYI Ernő: Könyvművészet. Két könyvkiállítás alkalmából = Nyugat, 1928. 7. sz. 543–546. p.; TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 37–41. p.
  18. Végh Gyula levele Kner Imrének, 1926. dec. 13. (Kiemelés az eredetiben.) MNL BéML XI. 9. c. 25/41.
  19. Julius Zeitler (1874–1943) lipcsei könyvkiadó, könyvtáros, szerkesztő, kritikus Kner Imrével évekig levelezett. (ZEITLER, Julius, a sz. jegyzetben i.h. 90. p. Idézi: TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 39. p.)
  20. A lipcsei könyvművészeti kiállítás magyar csoportjának sikere = Magyar Iparművészet 1928. 1–2. sz. 34. p. [http://epa.oszk.hu/01000/01059/00166/pdf/EPA01059_MagyarIparmuveszet_1928_01-02_029-036.pdf]. „Kner Imre a rendelkezésére bocsátott 400 márká értékben 57 tételben 79 kötetet válogatott össze és küldött ki Mainzba. A könyvek közül 29 tétel Kner-kiadású volt, míg a többin a Tevan, a Pantheon, az Amicus, a Kellner és a Franklin Kiadó osztott.” (PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 11. p.)
  21. Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága bemutatkozó ..., a 13. sz. jegyzetben i.m. 24. p.
  22. A kiállításról bővebben lásd NYIREŐ István: A kölni nemzetközi sajtókiállítás = Magyar Könyvszemle, 1928. 1–4. sz. 151–154.

- p. [<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00181/pdf/151-160.pdf>]; PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 11–15. p.; TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 50–54. p.
23. NYIREŐ István, a 22. sz. jegyzetben i.h. 153. p.
24. Bár Kner Imre jelentős anyagot bocsátott a magyar kiállítási csoport rendelkezésére, nem volt elégedett annak koncepciójával és színvonalával. Czákó Elemérrel is ekkor került konfliktusba. Vö. PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 11–15. p. Vö. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 38–39, 51–52. p.
25. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 54–57, 68. p. Vö. PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 22–23. p.
26. Az ifjú Goethe 1749–1776. Antológia a költő ifjúkorának műveiből, A férfi Goethe 1777–1800. Antológia a költő férfikorának műveiből, Az öreg Goethe 1801–1832. Antológia a költő öregkorának műveiből. Ford. Szabó Lőrinc, Turóczi-Trostler József. Gyoma, Kner, 1932.
27. Rene Helleu levele Kner Imrének, 1931. jan. 31. MNL BéML XI. 9. c. 28; Salon International du livre d'art, Paris, 20 mai–15 août, Petit Palais des Beaux-arts de la Ville de Paris. Préf. d'André Suarès. Paris, Salon international du livre d'art, 1931.; PAPP János, a 10. sz. jegyzetben i.m. 17–19. p; TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 62–67. p.
28. Le livre hongrois. Son rayonnement, sa beauté, ses services rendus aux littératures européennes (Expo du livre hongrois, Paris, 1937). Ed. préf. par Jean Hankiss. Bp., L'association des Éditeurs et des Libraires de Hongrie, 1937. Az 1939-es New York-i világkiállításon is terveztek egy magyar könyvművészeti blokkot, amelyet a Magyar Bibliofilek Szövetsége nevében Bisztrai Farkas Ferenc ügyvezető alelnök és Gelléri András újságíró kezdett el szervezni. Kner Imrét is felkérték, hogy bocsássa a kiállítás rendelkezésére legszebb kiadványait. Gelléri András és Bisztrai Farkas Ferenc levelei Kner Imrének, 1939. febr. 3–febr. 18. MNL BéML XI. 9. c. 26/456–460; Kner Imre levele Gelléri Andrásnak, 1939. febr. 6. MNL BéML XI. 9. c. 26/457.
29. A kiállításról bővebben: Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás. Előszó KERTÉSZ Árpád, FITZ József. Összeállította ASZTALOS Miklós. Bp., k.n. 1937; Kiállítási tudósító. A Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás hivatalos lapjának számai; TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, 10. sz. jegyzetben i.m. 76–82. p.
30. FITZ József. Előszó. In: Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás, a 29. sz. jegyzetben i.m. 15. p.
31. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, a 10. sz. jegyzetben i.m. 76. p.
32. Az egyes csoportok koncepciójának kidolgozására és az anyagok összegyűjtésére a témához legjobban értő személyeket kérték fel. Az operatív feladatokat a hét fős intézőbizottság látta el: Bisztrai Farkas Ferenc, Bródy László, Kaesz Gyula, Kner Albert, Nyíró Tibor és Rosner Károly. Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás, a 29. sz. jegyzetben i.m. 5–8. p.
33. A közintézmények közül az Országos Széchényi Könyvtár bocsátotta a kiállítás részére a legtöbb nyomtatványt, de a Magyar Királyi Államnyomda, az Állami Térképészeti Intézet, a Pénzjegynyomda, a Fővárosi Könyvtár, a Fővárosi Múzeum, az Országos Szépművészeti Múzeum, a Fővárosi Pedagógiai Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, a Magyar Történelmi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Néprajzi Múzeum, az Esztergomi Primási Könyvtár és a Somogyi Könyvtár is képviseltette magát gyűjteményének egy-egy részével. (Kertész Árpád: Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás = Kiállítási tudósító, 1937. 1. sz. 2. p.)
34. STEMMER, a 12. sz. jegyzetben i.m. 265. p.
35. A termék leírását a kiállítási kalauz alapján foglalom össze. Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás, a 29. sz. jegyzetben i.m. 21–151. p.
36. KAESZ Gyula: A kiállítás belső kiképzéséről = Kiállítási Tudósító, 1937. 1. sz. 4. p.
37. Magyar Nemzeti Nyomtatvány-kiállítás, a 29. sz. jegyzetben i.m. 52. p. Érdekes lenne tudni, mely könyveket választották ki, a tételes tárgylista azonban egyelőre nem ismert.
38. Kaesz Gyula elgondolása alapján született meg a kiállítási installáció, Haár Ferenc készítette a fekete-fehér fotókat, Haiman-Kner György tervezte a meghívót és kiállítási kalauzt, Bortnyik Sándor a pályadíjnyertes plakátot, Konecsni György pedig a Bortnyik-plakát alapján készült alkalmi bélyegeket. Kiállítási tudósító című naponta megjelenő, négy oldalas kiadvánnyal igyekeztek a közönség érdeklődését felkelteni, a vidéki látogatók pedig kedvezményes, félárú vasútyjeggyel utazhattak a fővárosba. A sajtóval Tarr László és Rosner Károly tartotta a kapcsolatot.
39. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin, 10. sz. jegyzetben i.m. 81–82. p.
40. Uo. 79–80. p. Collection Internationale du Livre d'art contemporain au Musée des arts décoratifs du la Chambre de Commerce et d'Industrie á Prague. Préf. Karel Herain. Prague, Collection Internationale du Livre d'Art Contemporain, 1938. (Publications de la Collection Internationale du Livre d'Art Contemporain à Prague, no 3.)

Beérkezett: 2013. október 15.